

بررسی تطبیقی آغاز آفرینش در قرآن و عهدین

مجتبی مقتدائی

کارشناس ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی؛ دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه پیام نور واحد تهران جنوب

چکیده

منظور از آفرینش، ایجاد کل عالم از ابتدا تا انتهای آفرینش آدم و حواست. خداوند جهان را از جایی آغاز کرده و به تدریج کائنات را پدید آورده است اما به علت این که انسان آخرین خلقت خداست راجع به چگونگی آن اطلاعی ندارد تنها راهی که برای فهم وی از این موضوع باقی مانده روایات مذهبی است. در کتب دینی که برای ما باقی مانده مانند اوپانیشادها، بندهشن، اوستا و عهدین و قرآن اشاراتی به ابتدای خلقت شده است که هر یک به نوعی می‌د/د خلقت را بیان کرده اند و تشابهات و تفاوت‌هایی در آن‌ها دیده می‌شود. در تورات و قرآن خلقت در شش روز اتفاق افتاده و ترتیب خلق نیز از آسمان و زمین آغاز شده و سپس گیاهان و جانوران و انسان. تفاوت‌های دو کتاب در ماده آفرینش است که در قرآن به تفصیل ذکر شده ولی در تورات اشاره‌ای به آن نشده همچنین ماده آفرینش آدم در تورات مشخص نیست ولی حوا از دنده او آفریده می‌شود در حالی که در قرآن به دفعات از مواد اولیه آفرینش انسان سخن رفته و تفاوتی در آدم و حوا وجود ندارد.

کلیدواژه: آفرینش، قرآن، تورات، ماده اولیه

مقدمه

آفرینش کائنات، یکی از مهم‌ترین عنصر مذهبی است که در قرآن به آن اشاره شده و در تفاسیر داستان‌های زیادی پیرامون آن پرداخته اند که از عناصر بینامتنی پیشین مانند تورات بهره گرفته است. خداوند در ایه به آفرینش جهان اشاره می‌کند. در هفت ایه تصریح می‌شود که آسمانها و زمین در شش روز آفریده شده است. در سه آیه دیگر می‌فرماید زمین در دو هنگام، هفت آسمان در دو هنگام آفریده شد و مواد خوراکی آن در چهار روز اندازه گیری شد. از این آیات چنین استنباط می‌شود که زمین در چهار روز و آسمان و حیات معنوی در دو روز ساخته شده است برخی نیز چنین می‌پندارند که بر طبق سه ایه، آفرینش در هشت روز اتفاق افتاده است.

خداوند در قرآن آیات فراوان دیگری آورده است که راجع به شگفتی آفرینش، تعداد آسمانها و بی نقص بودن آن صحبت می‌کند. این آیات منشأ بسیاری از عقاید فلسفی و کلامی را تشکیل می‌دهد. مفسران شیعه و سنی هر یک از این آیات را به تکیه بر مبانی و روش های خاص و مورد پذیرش خود شرح و تبیین کرده اند. پیش از قرآن، در تورات نیز از چگونگی آفرینش یاد شده است. در تورات آفرینش جهان و انسان اول در شش روز اتفاق افتاده و روز هفتم برای استراحت و تعطیلی در نظر گرفته است. در تورات جزء به جزء آفرینش در روزهای ششگانه مشخصا آمده است که به ترتیب شامل آفرینش نور و روشنایی، آفرینش آسمان، آفرینش زمین و دریاها، آفرینش ماه و ستارگان، آفرینش پرندگان و ماهی ها، آفرینش حیوانات و انسان است. به طور مشخص تورات قضیه آفرینش را با تفصیل بیشتری آورده است و قرآن کلی تر بیان کرده است اما مطالب این دو کتاب از نظر کلیت مشابهت دارند.

در پژوهش حاضر با هدف شناخت شباهتها و تفاوت‌های آفرینش اولیه در قرآن و متون پیش از آن، به بررسی دقیق آیات قرآن و تفسیر آنها بر اساس نظر فریقین می‌پردازیم و مسدله آفرینش در تورات و انجیل را نیز بررسی کرده به شرح تشابهات و تفاوتها و تناقضات و شباهت مطرح شده می‌پردازیم و در انتها به پرسش های مطرح شده پاسخ می‌دهیم.

۱-۱. پرسش های پژوهش

۱. روابط بینامتنی آیات قرآن و تفاسیر در مورد آفرینش جهان چیست؟
۲. اسرائیلیات چه جایگاهی در تفاسیر قرآن دارند؟
۳. چه شباهتها و تفاوت‌هایی میان قرآن و عهدین در مورد آفرینش اولیه وجود دارد؟

۱-۲. فرضیات پژوهش

۱. رابطه بینامتنی تفسیر با قرآن از نوع افزایشی است زیرا داستان‌های قرآن را با شاخ و برگ بسیار نقل کرده اند.
۲. برخی از مفسرین از روایات اسرائیلی برای بیان مطالب استفاده کرده اند.
۳. برخی از موارد کلی آفرینش در قرآن و عهدین مشترک است.

۳-۱. اهداف پژوهش

الف. هدف اصلی:

۱. شناخت شباهتها و تفاوت‌های مسأله آفرینش در قرآن و تفاسیر و عهدین

۲. تحلیل نظرات اندیشمندان درباره تناقضات آیات قرآن

۴-۱. پیشینه پژوهش

در بررسی های انجام شده مشخص شد هیچ تحقیقی با این موضوع انجام نگرفته و تنها برخی مقالات و پایان نامه ها درباره آفرینش انسان یا آفرینش جهان از دید قرآن نوشته شده است که در اینجا به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

موسوی، مهران، کریمی، محمود (۱۳۹۶) مراحل آغازین آفرینش عالم از منظر تورات و بررسی آن در تطبیق با قرآن، نشریه الهیات تطبیقی، سال هشتم، ش ۱۷، صص ۴۵-۶۲

در این مقاله ضمن مقایسه آیات قرآن و تورات محققان به این نتیجه رسیده اند که در هر دو کتاب، خالق جهان خداوند است و آنرا در شش روز آفریده است اما در تورات سخنی از هفت آسمان نیامده است. این مقاله بسیار موجز و مختصر است و آیات قرآن و نوشته های تورات را به تفصیل بیان نکرده است.

۵-۱. روش پژوهش

روش تحقیق توصیفی-تحلیلی با استفاده از منابع کتابخانه ای است. در ابتدا آیات قرآن راجع به آفرینش استخراج گردد یه در فیش ها نوشته می‌شود سپس با مراجعه به عهد جدید و قدیم نوشته های مربوط به آفرینش گزینش و فیش برداری می‌شود سپس آیات قرآن در تفاسیر فریقین مطالعه شده و مطالب مربوط به آفرینش و نقطه نظرات آنان در فیش ها نوشته می‌شود. در ادامه فیش ها طبقه بندی شده تحلیل و بررسی و سپس با هم مقایسه می‌شوند و نتایج در جدول درج شده و تشریح می‌شود و در انتها به پرسش های پژوهش بر اساس نتایج پاسخ می‌دهیم.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. آفرینش و مراحل آن در تورات

بر خلاف اندیشمندان مسلمان که راجع به آفرینش بحث های فراوانی کرده اند در میان علمای یهود چنین مباحثی یافت نمی‌شود. یهودیان علاقه ای به علوم مورا طبعه نداشتند و تحقیق در برخی از علوم را مذموم می‌شمردند. آن‌ها تحقیق در چهار موضوع را نهی کرده اند که عبارت است از: امور آسمان، امور زمین، قبل از خلقت جهان و بعد از انقراض عالم. مخالفت با اینگونه تحقیقات ظاهرا به این دلیل است که آن‌ها معتقد بودند این افکار برای ایمان مذهبی خطرناک است و باعث سستی ایمان می‌شود و دوم این

که فکر می‌کردند امور جهان مادی به اندازه کافی جا برای تفکر دارد که بشر نیازی به اندیشیدن به ماورا نداشته باشد (کهن، ۱۳۵۰: ۵۳)

در تورات آیات مربوط به آفرینش به طور پیوسته در باب اول بیان شده است که شامل شش روز پیوسته است.

مدت زمان آفرینش

آنچه در تورات جلب توجه می‌کند ایامی است که خداوند در کار آفرینش بوده سات. گویا خدا شش روز متولی به آفرینش مشغول بوده و در روز هفتم استراحت کرده است. در تورات آفرینش روز به روز شرح داده شده است و داری ترتیب است و درانتهای هر آفرینش پایان روز را اعلام می‌کند.

ترتیب آفریده ها

هر روز مخصوص آفرینش چیزی است و مشخص است که ابتدا باید مکان آفریده شود بنابراین آسمان مقدم بر هر چیز بوده است و بلافاصله زمین پدید آمده است. ترتیب خلقت در روایت تورات به این شکل است:

آسمان و زمین، شب و روز، گیاهان، ماه و خورشید و ستارگان، جانوران، آدم.

عنصر اولیه

از روایات تورات اینطور فهمیده می‌شود که آب عنصر مهمی است. آسمان و زمین اولین چیزهایی است که آفریده شده ولی راجع به ماده اولیه آن‌ها در تورات مطلبی نیامده است. زمین دارای خشکی و آب است که یکی منبع تاریکی و دیگری از روح خداست. بعد از این اولین چیزی که ساخته می‌شود روشنایی است که مخلوط با تاریکی است و چون از هم جدا شود زمان پدید می‌آید که شب و روز نام دارد بنابراین بعد از آسمان و زمین و تاریکی و روشنایی آفریده بعدی زمان است. از این رو برخی فلاسفخ زمان را قدیم می‌دانند البته چیزی که از ابد نبوده و بعدا آفریده شده نمی‌تواند قدیم باشد.

افلاک بعد از اینها پدید آمده اند و منظور از افلاک می‌تواند اجرم آسمانی باشد که مسیر گردش آن‌ها افلاک را پدید می‌آورد. در تورات علت آفرینش افلاک جدا کردن آبها از هم هست و اینجا به نظر می‌آید آب تمام فضای آسمان را فراگرفته است و با آفرینش افلاک آبها از هم جدا می‌شوند. پس زمین از میان آبها به صورت خشکی پدید آمد و شایسته روییدن گیاه شد.

در این شش روز کل کائنات و جانوران و انسان خلقتش تمام شده اما هنوز انسان بر روی زمین نیامده است. در باب دوم روز هفتم آغاز می‌شود که خداوند فارغ شده از همه کارها و بعد از آن آدم را در باغ بهشت قرار داده و ز جنس او حوا را می‌آفریند. این گفته در حالی است که پیشتر به آفرینش نر و ماده اشاره کرده بود که منظورش آفرینش کلیت جنس آدم است که بعد از آن تفکیک شده است.

در زمانی که ارسطو به ابدیت ماده اعتقاد داشت علمای یهود با این نظر مخالف بودند و می‌گفتند عالم از «هیچ» به وجود آمده و محصول قدرت خداوند است. آنان ده چیز را جزو آفریده‌های نخستین می‌دانستند: آسمان، زمین، روشنایی، تاریکی، باد، آب، مدت روز و مدت شب. در تورات از عدن مطلبی به مین نیامده ولی در بین علمای یهود این امر مسلم شمرده می‌شود (کهن، ۱۳۵۰: ۵۴-۵۵) ممکن است این عقیده مبتنی بر فعل برآ barā عبری بادش که در تورات فقط برای آفرینش خدا به کار رفته است و متضمن معنای آفرینش از پیش نبوده است و نوآوری به همراه دارد (ماسون، ۱۳۸۵: ۱۵۶)

شکل ابتدایی زمین در تورات، بی شکل و خالی است و یهودیان بر مبنای کلمات عبری که در تورات به کار رفته معتقدند تاریکی موجودی است که خلق شده و آفرینش آن پیش از روشنایی بوده است و به معنی عدم روشنایی نیست (کهن، ۱۳۵۰: ۵۷)

نظر تورات درباره آدم

پس از پیدایش آسمانها و زمین خداوند آدم را خلق کرد تا بر روی زمین کار کند. آفرینش آدم از خاک زمین بود و خداوند در بینی او روح حیات دمید و از نفخه الهی آدم نفس زنده شد سپس باغی پر از درختان گوناگون در عدن به طرف شرق غرس نمود. درخت حیات و درخت معرفت نیک و بد را در میان آن قرار داد و آدم را در آنجا نهاد تا به کار زمین بپردازد و باغ را نگهداری کند ولی او را از خوردن میوه درخت معرفت نیک و بد منع کرد و به او گفت که اگر از آن بخوری هر آینه خواهی مرد آنگاه خداوند همه جانداران و پرندگان زمین و آسمان را که از خاک سرشته بود نزد آدم آورد تا وی آنانرا نام بگذارد و نامی که آدم بر هر یک از آنان نهاد همان نام او شد. (احسانی، محمدی، ۱۳۹۴: ۲۱)

درخت ممنوعه به عقیده یهود درخت معرفت است و شیطان آدم را چنین می‌فریبد که این درخت دانش ست و چشم شما را به همه چیز باز می‌کندد و مانند خدا عارف می‌شوید؛ و آن‌ها وقتی میوه را می‌خورند چشمانشان باز می‌شود و می‌فهمند که عریان است. این سخن تورات نشان می‌دهد حرف شیطان راست است و این درخت واقعا آن‌ها را بینا و دانا کرده است.

در باور مسیحیان، منع کردن آدم و حوا از خوردن میوه‌ی درخت معرفت نیک و بد، آزمایشی بود

برای مشخص کردن میزان وفاداری انسان به عمل و ذات حق؛ بنابراین، در عصیان و گناهی که آدم و حوا مرتکب شدند، نباید خداوند را مقصر دانست. در این دستور خداوند، چیزی که نشان دهد خدا می‌خواست که انسان گناه کرده و به دنبال آن سقوط کند، وجود ندارد. خدا انتظاری عادلانه و ساده از مخلوق خود داشت. خداوند انسان را بدون ذات گناه آلود خلق کرده و در محیطی مناسب قرار داد. تمام احتیاجات او را تأمین نمود و قدرت فکری به او بخشید. خدا برایش شریک زندگی آفرید و نتایج عدم اطاعت را نیز به او گوشزد کرد و با آن‌ها رابطه‌ی صمیمانه برقرار کرده بود؛ اما این آدم و حوا بودند که به دنبال وسوسه‌ی مار که ابزاری در دست شیطان بود، به سرپیچی از فرمان خدا مایل شده و خلاف دستور او عمل کردند. مراحل‌ی که به گناه منتهی شد این گونه است که ابتدا حوا در مورد نیکویی خدا شک کرد و دروغ شیطان را پذیرفت. در برابر اشتها‌ی جسمی و نفس خود تسلیم شد و به معرفتی طمع ورزید که به او تعلق نداشت. آدم نیز به خاطر علاقه به حوا مرتکب گناه شد. هر چند از هشدار خدا آگاه بود، ولی سرچشمه و علت اصلی گناه آن دو، تمایل قلبی و ترجیح دادن خواست شخصی بر خواست خداوند بود، مهم دانستن خود و علایق خود به جای خدا. (تیسن، ۱۳۵۶: ۱۷۶-۱۷۵).

انسان در دین یهود و مسیح موجودی دو بعدی است که خداوند او را از جسم مادی و سپس روح خود آفریده است. وی در ابتدا مقام والایی داشته به طوری که «بنی اسرائیل معتقد شدند که انسان در ابتدا به صورت خدا آفریده شده ولی از این مقام والا سقوط کرده و برای خود و اعقاب خود گناه و محکومیت و هلاکت به بار آورده است» (تیسن، ۱۳۵۶: ۹)

پس از آن گفت و شنودی میان آدم و خدا در می‌گیرد و او حوا را مقصر این گناه می‌داند خداوند با آدم و حوا عتاب می‌کند که چرا از این درخت خوردید و حرف مرا گوش نکردید و بعد حوا را به جهت این که ادم را فریب داده به عقوبت گرفتار می‌کند که زایش های سختی خواهد داشت و مار هم به همین دلیل همیشه بر شکم خواهد رفت. مشخص نیست خلقت مار در آن زمان چگونه بوده و آیا دست و پا داشته است یا خیر. آدم نیز محکوم به کار کردن و عرق ریختن شده استدر حالی که اگر در بهشت بودند نیاز به کار کردن نداشتند و حوا نیز فرزندی نیم زایید تا حمل سختی داشته باشد و همه اینها عقوبت این گناه آنهاست. «به سبب تو زمین ملعون شد و تمام ایام عمرت از آن با رنج خواهی خورد»* خار و خس نیز برای تو خواهد رویید و سبزه‌های صحر را خواهی خورد* و به عرق پیشانی ات نان خواهی خورد تا حینی که به خاک راجع گردی که از آن گرفته شدی.» (تورات: ۴)

آفرینش حوا

در تورات چنین آمده است که خداوند وقتی دید آدم تنهاست خواست برای او یآوری پیدا کند و ابتدا جانوران را پی شاو ورد و قصدش پیدا کردن موجودی از میان آنها بود ولی هیچ یک از آنها شبیه آدم نبود تا این که تصمیم گرفت از وجود خود آدم حوا را بیآفریند. در این جا این اشکال پیش می‌آید که آیا خداوند از موجودات آفریده خود خبر نداشت و نمی‌دانست که هیچ یک شبیه آدم نیست؟ در ضمن پیش از این مطلب گفته است که خدا آدم را شکل خودش آفرید پس مشخص است موجودی شبیه به وی وجود نداشت است.

این نوع آفرینش که از دید تورات بیان شده منشأ بسیاری از دیدگاه‌ها راجع به موجودات مونث است چنانکه در دایره المعارف الاسلامیه نیز چنین آمده است:

«حوا همسر آدم ست که در بهشت و از دنده چپ آدم در حالی که در خواب بود و دردی احساس نمی‌کرد آفریده شد و اگر چنین نبود محبت و مودتی مین مرد و همسر خود به وجود نمی‌آمد و چون حوا از یک موجود زنده آفریده شد نام او را حوا گذاشت. فرینش آدم از خاک و حوا از استخوان به این منجر شد که مرد با گذر زمان زیباتر و زن زشت تر می‌شود» (دایره المعارف اسلامیه، ج: ۸، ۱۳۵)

پیداست که این نوع نوشته‌ها نه توجیه علمی دارد و نه منبعی غیر از تورات. در روایت تورات عجیب این است که پس از این که حوا از دنده آدم آفریده می‌شود خود آدم آنرا می‌شناسد و می‌فهمد که از وجود اوست در حالی که حوا شبیه آدم است و شباهتی به دنده بیرون آمده آدم ندارد. در اینجا بحث فرمانبری زنان از مردان مطرح می‌شود که یهودیان این مطلب و همچنین مطلب گول خوردن وی از مار را بهانه ای برای زیر دست قرار دادن حوا کرده اند.

۲-۲. بررسی آیات خلقت در قرآن

آفرینش کل عالم

مدت آفرینش کل عالم در قرآن در چند مرحله ذکر شده است این مراحل بر خلاف تورات، دارای تنوع است. روزهای خلقت به عنوان شش روز، دو روز، هشت روز ذکر شده است. قرآن کریم، به آفرینش و خلقت موجودات و انسان نخستین در مدت شش روز اشاره کرده است. در هفت سوره نیز واژه ی "سته ایام" آمده است.

هدف قرآن از ذکر مدت آفرینش یان تاریخ نیست بلکه هدفی تعلیمی مورد نظر است یعنی می خواهد قدرت خود را نشان دهد و یکی از مظاهر قدرت او آفرینش جهان در مدت اندک است.

إِنَّ رَبِّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ -- (اعراف، ۵۴) * پروردگار شما خدائی است که آسمانها و زمین را در شش روز آفرید و سپس به تدبیر جهان هستی پرداخت، یا پرده ی تاریک شب و روز را می پوشاند و شب به دنبال روز، به سرعت در حرکت است؛ خورشید و ماه ستارگان را آفرید که مسخر فرمان اویند. آگاه باشد که آفرینش و تدبیر جهان از آن اوست. پر برکت است، خداوندی که پروردگار جهانیان است»

آیات دیگری که در آن از آفرینش جهان در مدت شش روز سخن به میان آمده که در آنها نیز از قدرت خداوند صحبت می شود. این نوع آیات نیز عبارتند از: (إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ ۗ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ ۗ مَا مِن شَفِيعٍ إِلَّا مِن بَعْدِ إِذْنِهِ ۗ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ ۗ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ) / ۳.

آفرینش در دوروز

در مواردی نیز کلیت خلقت مورد نظر نیست. در برخی آیات به جای شش روز، آفرینش در دور روز انجام شده است که البته مشخص است بخشی از خلقت مورد نظر است که مربوط به زمین است. یکی از مفسران این دو روز را از نظر زمانی همین دو روز زمانی فعلی دانسته و می گوید:

ظاهراً مقصود از دو روز مدتی خواهد بود که اگر روز و شبی میبود مقدار دو روز بحساب میآمد زیرا که در آن وقت روز و شبی نبوده تا آنکه خلقت را محدود نماید وَ جَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَ بَارَكَ فِيهَا وَ قَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِّلْسَائِلِينَ بعد از تذکر به اینکه زمین را پس از نیستی در مدت دو روز از عدم بوجود آورده در مقام نظم آفرینش آن برآمده که در بالای زمین کوههایی برافراشته و در آنها از انواع و اقسام گیاهها و معادن و غیر آن برکت داده و روزی خلق را در آن اندازه گیری نموده (امین، ۱۳۶۱: ج ۱۱: ۳۱۴)

در تفسیر نمونه دوران های شش گانه خلقت اینگونه تشریح شده است:

۱- جدا شدن ذرات و کرات جهان در روز خلقت در حالی که توده ای گازی شکل بود.

- ۲- این کرات تدریجا بصورت توده مذاب و نورانی، و یا سرد و قابل سکونت در آمدند.
- ۳- روز دیگر منظومه شمسی تشکیل یافت و زمین از خورشید جدا شد.
- ۴- روز دیگر زمین سرد و آماده حیات گردید.
- ۵- سپس گیاهان و درختان در زمین آشکار شدند.
- ۶- سرانجام انسان‌ها و حیوانات در روی زمین ظاهر گشتند.» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ج ۶: ۲۰۲)

مستملی بخاری درباره ابتدای خلقت و اولین چیزی که آفریده شد نوشته است :

وهب بن منبه رحمه الله چنین یاد کند که در ابتدای آفرینش عالم پیش از آنکه خدای تعالی این عالم را بیافرید هزار شهرستان بیافرید، در هر شهرستانی هزار کوشک بیافرید، و در هر کوشکی هزار سرای بیافرید، و در هر سرای هزار خانه بیافرید و همه پرسپندان کرد. پس مرغی بیافرید و هر هزار سالی یک سپند دانه روزی او کرد، چون سپندان همه بخورد آنگه این جهان بیافرید. اگر خلق اولین و آخرین گرد آیند تا حساب آن سپندان بدانند، عاجز آیند. چون مدت مخلوقی را که او را ابتدا است در نمی‌یابند، ازلیت خالق را که ابتدایی نیست چگونه دریابند؟! (مستملی بخاری، ۱۳۶۳: ۲۸۹)

بنا بر این نظر می‌توان دانست خداوند ابتدا مکانهایی را آفریده و سپس عالم مادی را در آن قرر داده است و منظور از شهرستان همان کهکشانشا هستند که منظومهها را در بر دارند و در هر منظومه هم آرام بسیاری وجود دارد.

ماده اولیه آفرینش

این که آفرینش از چه چیزی آغاز شده و ماده اولیه چه چیزی بوده در بین مفسران اختلاف است. این مسئله در قرآن چندان برجسته نشده است.

آفریدن از عدم

در قرآن صراحتا سخنی از آفرینش عالم از هیچ و عدم به میان نیامده و در بیشتر آیات از فعل «خلق» به معنای آفریدن برای آفرینش آسمانها و زمین استفاده شده است؛ مانند آیه ۱۶۴ بقره: **إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ... يَا إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ (آل عمران/۱۹۰)**

آفرینش از آب

در قرآن صراحتا اشاره شده که همه چیز از آب زنده شده است :

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا ۖ وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ ۚ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ (انبیا/۳۰) اسمانها و زمین به هم پیوسته بودند و ما آن‌ها را از یکدیگر باز کردیم و هر چیز زنده ای را از آب قرار دادیم.

آفرینش از دود

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ (فصلت/۱۱)

آن گاه آهنگ آفرینش آسمان کرد، در حالی که به صورت دود بود، پس به آن و به زمین گفت: خواه یا ناخواه بیایید. آن دو گفتند: فرمانبردار آمدیم.

تکامل تدریجی جهان

فخر رازی می گوید: مراد از شش روز، شش حالت است که عارض آسمان ها و زمین و آنچه میان این دو است شده است (تفسیر کبیر، ذیل سجده)

با توجه به جمیع روایات و آیات قرآن اینطور به نظر می رسد که سن زمین از بسیاری از سیارات آسمان بیشتر است زیرا مراد از آفرینش آسمان بعد از زمین سیارات و اجرام است نه فضای آسمان که مکانی است که بدون وجود آن زمینی هم وجود نداشت. دلیل بر این ادعا را هم می توان این موضوع دانست که زمین جایگاه زندگانی موجودات دیگری قبل از انسان بوده است چنانکه در قرآن هم ملائکه اذعان می کند که پیش از انسان خلایقی در زمین می زیسته و در آن فساد کرده اند.

۳- آفرینش آسمان

منظور از آسمان اجرام آسمانی است نه آنچه فضای خالی را شامل می شود. ابن عباس، مجاهد، و حسن بصری با استدلال به آیه ی ۲۹ سوره ی بقره و ۹-۱۱ سوره ی فصلت آفرینش آسمان را پس از زمین می دانند. آنان با توجه به واژه «ثم» در این آیات، که ترتیب زمانی را می فهماند، این دیدگاه را پذیرفته اند (التحریر والتنویر، ج ۱: ۱۱۹)

اجرام آسمانی

منظور از آسمان اجرام آسمانی مانند خورشید است که مفسرین اعتقاد به متأخر بودن آن نسبت به زمین دارند. میبدی آسمان بعد از زمین آفریده شده است.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ آفرینش آسمان و زمین و شب و روز دلیل کرد و بر ایشان حجت آورد که از مخلوقات ازین عظیم تر هیچ چیز نیست؛ و آن گاه آسمان فرا پیش داشت بذکر، از بهر آنکه آسمان شریف تر است از زمین و عالی تر، و نیز آسمان پیش از زمین آفریده، و سماوات بجمع گفت از بهر آنکه هفت آسمان اند، و زمین بواحد گفت، که همه متصل یکدیگرند، و بقولی خود یک زمین است، آسمانی بدان عظیمی بی عمدی بر هوای لطیف بداشته، و زمین خاکی بر سر آبی بداشته، و آرام گرفته، و شب و روز بر پی یکدیگر داشته، و آن را قوام خلق ساخته، آسمانها را بدو روز بیافرید، چنان که گفت: «فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ». (میبدی، ج ۳: ۲۸۵)

آفرینش زمین

برخی نظر بر این دارند که آفرینش زمین پیش از آسمان بوده و این موضوع با آیات دیگر تضاد دارد :

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ مُّغْشَرِينَ (استوی) را بمعنی قصد گرفته‌اند و در معنی آیه چنین گفته‌اند که پس از اتمام خلقت زمین بسوی خلقت آسمان قصد نمود در حالی که آسمان (دود بود) یعنی بخارات زمین بود که ببالا متصاعد گردیده و مثال دود مینمود. (امین، ۱۳۶۱: ج ۱۱: ۳۱۵)

موجودات

موجودات زنده پس از تکمیل آفرینش جمادی آغاز شده است زیرا برای زیست گیاه و حیوان نیاز به شرایط خاصی بوده است که در مدت زمان طولانی آفرینش مهیا شده است.

بنابراین خلقت حیوانات نیز پس از آفرینش زمین و گیاهان، از آب بوده است :

وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَّاءٍ ۚ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَىٰ بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَىٰ رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَىٰ أَرْبَعٍ ۗ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (نور/۴۵)

و خدا هر حیوانی را از آب آفرید، که بعضی (مانند مارها) بر شکم روند و برخی (مانند انسان) بر دو پا و برخی (چون اسب و گاو و شتر) بر چهار پا حرکت کنند؛ و خدا هر چه خواهد بیافریند که خدا بر همه کار تواناست.

آفرینش آدم

تکامل انسان هدف غایی آفرینش است و کائنات برای وی آفریده شده است بنابراین تمام کائنات در یک کفه قرار می‌گیرد و انسان در کفه ای دیگر. به همین جهت آفرینش انسان به تنهایی در قرآن دارای ارزش زیادی است و آیات متعددی راجع به مراحل آفرینش وی و تکامل جسم و روح ان تا رسیدن به زمین نازل شده است. آفرینش آدم در قرآن با آدم و حوا آغاز می‌شود.

آفرینش انسان در شش سوره بیان شده است: بقره/۳۹-۳۰ اعراف/۲۵-۱۱، اسرا/۶۱-۶۵ طه/۱۱۵-۱۲۴، ص/۷۱-۸۵.

خداوند در چند مرحله ماده اولیه آفرینش آن‌ها را بیان می‌کند. مراحل آفرینش انسان از خاک آغاز شده سپس تبدیل گل گردیده و این گل تغییراتی پیدا کرده و سپس شکل پیدا کرده و خشک شده است. این خلقت اولیه در چند آیه مطرح شده که در ادامه به آن می‌پردازیم اما در آیات دیگری خلقت انسان از ماده دیگری است که شامل علقه و نطفه انسانی است. آفرینش انسان از زمانی که آغاز می‌شود تا رسیدن به زمین مراحل دارد که در آیات مجزا ذکر شده است و شامل این موارد است: تصمیم به آفرینش خلیفه در زمین، آفرینش از گل، ادامه آفرینش از نطفه، دمیدن روح الهی، زندگی در بهشت و آموختن اسماء، نهی از درخت ممنوعه، فریب ابلیس، هبوط به زمین.

اولین ماده ای که خداوند در خلقت انسان از آن بهره برده بر اساس قرآن خاک است که در آیات بسیاری به آن اشاره شده است طین « یا «تراب» ماده اولیه به کار رفته در جسم آدم است:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ (روم/۲۰) و یکی از نشانه‌های (قدرت) او این است که (پدر) شما آدمیان را از خاک خلق کرد سپس (به توالد) بشری (منشعب و نژادهایی مختلف) شدید که (در همه روی زمین) منتشر گشتید.

طین لازب نیز گلی است که دارای چسبندگی است مانند گل رس که از آن می توان اشیاء مختلف ساخت. پس این گل نیز در ادامه خلقت است:

فَأَسْتَفْتِيهِمْ أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ مَنْ خَلَقْنَا ۗ إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ (صافات/۱۱)

مراحل پیدایش و تکمیل جنین در بطن مادر در قرآن ذکر شده است که می توان انرا خلقت ثانویه نامید. در این مرحله دیگر انسان مراحل ابتدایی را گذرانده و نطفه وی در شکم مادر تشکیل می‌شود و مرحل مختلف را می گذراند تا تبدیل به انسان شود.

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ (علق/۲)

آن خدایی که آدمی را از خون بسته (که تحول نطفه است) بیآفرید.

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ (مومنون/۱۴)

خلقت حوا

در قرآن جداگانه راجع به خلقت حوا مطلبی نوشته نشده ولی تفاسیر از عبارت «خلق منها زوجها» تعبیرات مختلفی کرده اند. در قرآن خلقت حوا به طور جداگانه اتفاق نمی افتد تنها اشاره‌ای که به آفرینش حوا شده این است که حوا را نیز از جنس آدم آفریده است :

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا (نساء/۱)

ای مردم، بترسید از پروردگار خود، آن خدایی که همه شما را از یک تن بیآفرید و هم از آن، جفت او را خلق کرد و از آن دو تن خلقی بسیار در اطراف عالم از مرد و زن پراکند، و بترسید از آن خدایی که به نام او از یکدیگر مسئلهت و درخواست می‌کنید و درباره ارحام کوتاهی نکنید، که خدا مراقب اعمال شماست.

زندگی در بهشت

زندگی اولیه ادم و حوا در بهشت است و خداوند ان دو را آزاد گذاشته که در انجا ساکن باشند و تنها یکی نهی برای آن‌ها وجود دارد و ان نزدیک نشدن به درخت ممنوعه است.

لا تقربا هذه الشجرة (بقره/۳۵)

خطاب سکونت در بهشت به ادم و حوا صادر شد و تمام نعمتها در آن فراهم بود ولی روی مصالحی بهره گیری از درخت خاصی برای ادم ممنوع شد. ولی مهیت درخت معلوم نیست (سبحانی، ۱۳۸۲: ۸۰)

فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَى (طه/۱۲۰)

باز شیطان در او وسوسه کرد، گفت: ای آدم آیا (میل داری) تو را بر درخت ابدیت و ملک جاودانی دلالت کنم؟

فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ (بقره/۳۶)

پس شیطان آن‌ها را به لغزش افکند (تا از آن درخت خوردند) و آنان را از آن مقام بیرون آورد، و گفتیم که (از بهشت) فرود آید که برخی از شما برخی را دشمنید، و شما را در زمین تا روز مرگ قرارگاه و بهره خواهد بود.

مسئله مکان زندگی اولیه ادم و حوا نیز در تفاسیر مطرح است. در قرآن این دو از ابتدا در بهشت هستند و بعدا به زمین رانده می شوند اما برخی تصور می کنند که جایگاه خلقت آدم در غیر بهشت بوده و بعدا به انجا منتقل شده است زیرا فرض این است که واژه «اسکن» چنین تعبیری دارد آیت لله سبحانی در تفسیر موضوعی خود راجع به این مقوله می نویسد: «با توجه به این که تکلیف آدم از نظر سکونت در بهشت روشن نبود و قبل از ان در کشمکش تعلیم اسما و سجود فرشتگان بر او و تمرد شیطان قرار داشت انگاه که این حادثه ها پایان یافت سرنوشت آدم با خطاب «اسکن» روشن گردید. پس او در همان بهشتی که آفریده شد سکونت گزید» (سبحانی، ۱۳۸۲: ج ۱: ۷۸)

۳. نتیجه گیری

تورت بیش از ان که کتابی مذهبی و تعلیمی باشد نمودار تاریخ است به همین جهت روال ان همچون کتابهای تاریخی و داستانی خطی است و روی ریل خود حرکت می کند و حوادث و رویدادهای جهان را از ابتدای فرینش تا زمان موسی ذکر می نماید اما قرآن کتابی ست که مبنای ان دین و مذهب است و تعلیمات دینی و انذار و بشارت نقطه اتکای آن است به همین جهت در آیات مختلف ضمن اشاره به مراحل فرینش اغلب یادوری های تعلیمی دارد و به انسان یادآور می شود که قدرت خداوند را فراموش نکند و بداند که خلقت به واسطه آفریدگاری بی همتا پدید آمده در حالی که آدم عنصری ضعیف بوده است و لطف خدا شامل حالش گردیده. به همین دلیل است که بر خلف تورت که تماما تاریخ انبیا است و به تفصیل وقایع را شرح می دهد در قرآن به اختصار سرگذشت انبیا بیان شده و اغلب پراکندگی دارد مانند قضایای بنی اسرائیل که در چند سوره پراکنده است و تنها داستان یوسف

در یک سوره کامل آمده است زیرا هدف قرآن بیان قصه نبوده بلکه در اثنای قصص فرامین دینی و مباحث مهم دین اسلام را بیان می کند از این رو کتابی چند وجهی است.

۳-۱. تشابهات

مدت زمانی آفرینش

هم در تورات و هم در قرن عدد شش برای زمان آفرینش ذکر شده است اما در قرآن روز هفتم ذکر نگردیده و بنابراین مسئله استراحت برای خدا مطرح نیست. با اسن وصف روایت تورات خداوند را با انسان مقایسه نموده برای او خستگی در نظر گرفته و یک روز را به عنوان استراحت اختصاص داده است.

آفرینش انسان به شکل خود

تورات صراحتاً می گوید خدا انسان را به شکل خودش خلق کرد همچنانکه در قرآن «خلق الانسان علی صورته» آمده است و در هیچکدام از این کتب توضیحی راجع به چگونگی این صورت نیامده است و مشخص نیست آیا منظور شکل ظاهری است یا از نظر اخلاق و رفتار یا روحی شباهت به خداوند دارد. به طوری مفسران قرآن نیز در لفظ «صورته» شک کرده اند و این که «ه» به انسان بر می گردد یا به خدا.

ترتیب آفرینش

ابتدای خلقت در تورات آسمان و زمین است. «در ابتدا خدا آسمان ها و زمین را آفرید» این جمله نشان دهنده تقدم آسمان به عنوان مکانی است که سایر اجرام در آن آفریده می شوند. زمین به عنوان موجودی قدیم تر از سایر سیارات مطرح است زیرا نام زمین کنار آسمان آمده است. در هر دو کتاب مطالبی بیان شده که نشان می دهد اجرام آسمانی بعد از زمین آفریده شده اند یعنی اول آسمن به عنوان مکان و بعد زمین و سپس ماه و خورشید و ستارگان. در قرآن نیز آسمان و زمین در کنار هم ذکر می شود و غالباً نام آسمان ابتدا می آید اما چنانکه در فصل پیشین دیدیم در آیه ای آفرینش زمین مقدم بر آسمان است و همانطور که ذکر شد در آنجا منظور از تأخر آسمان می تواند اجرام آسمانی باشد نه فضای مکانی آسمان. در تورات گیاهان پیش از اجرام آسمانی پدید می آیند ولی در قرآن این ترتیب کاملاً مشخص نشده است.

مرحله بعدی آفرینش روشنایی و جدا کردن تاریکی و روشنایی و پدید آوردن شب است و روز است که در هر دو کتاب این مطلب ذکر شده است و سبب ن آفرینش تاریکی و جدا شدن نور و تاریکی از هم است.

و سپس جدا شدن آبهای زیر و بالای فلک که منظور از بالا آسمان و زیر زمین است. با خشک شدن آب، زمین پدید آمده است.

پس از پیدایش زمین خلقت جمادی تکمیل شده نوبت به نباتات می رسد که به اجمال بیان شده است.

مرحله بعدی آفرینش موجودات زنده از انواع مختلف است ولی نوع جنس آن ها در تورات ذکر نشده است

اهمیت انسان در آفرینش

در تورات ذکر شده که اولاً انسان به شکل خدا آفریده شده و بعد وی را بر سایر موجودات برتری داده است تا بر سایر موجودات حکومت کنند. نامهای همه موجودات را انسان گذاشته است و این ناشی از عنصر دانایی اوست که خدا تنها به وی داده است. در قرآن نیز برتری انسان بر سایر موجودات از این جا معلوم می‌شود که به ملائکه فرمان سجده بر او را می‌دهد.

زندگی انسان در بهشت

در تورات و قرآن آدم و حوا پس از آفریده شدن در بهشت زندگی می‌کنند و خداوند آن‌ها را از درختی خاص نهی می‌کند و می‌ترساند.

فریب ابلیس

در هر دو کتاب، چنین آمده است که شیطان ان دو را فریب داده و در نتیجه از درخت ممنوعه خورده و در اثر آن از بهشت رانده شده‌اند.

۲-۳. تفاوتها

مدت زمان آفرینش

با وجود این که در هر دو کتاب مدت زمان فرینش شش روز آمده تفاوتی نیز وجود دارد در این که توران به همان یکبار اکتفا نموده ولی در قرآن چندین بار در یات مختلف ذکر شده است و علاوه بر این در مواردی هم به طور جداگانه بخشی از خلقت را مستثنا نموده و آفرینش آنرا در دو روز ذکر کرده است. در عوض در تورات هر روز را مجزا ذکر کرده و خلقت مربوط به آن روز را جداگانه بیان می‌کند اما در قرآن چنین ترتیبی وجود ندارد.

ماده اولیه آفرینش

در تورات ذکری از عنصر اولیه نشده ولی در قرآن چندین بار در آیات به «آب» و «زمین» اشاره شده است و به نظر می‌آید تورات نظر بر آفرینش از «هیچ» دارد.

ماده اولیه آفرینش انسان

در تورات هیچ اشاره‌ای به این که انسان از چه چیز آفریده شد نگردیده و فقط آفرینش حوا به طور مجزا ذکر شده که از دنده آدم بوده است اما در قرآن چندین بار به اشکال مختلف مراحل خلقت انسان ذکر گردیده که مهم‌ترین آن‌ها که همان عنصر اولیه است خاک بوده و سپس به گل، علقه، مضغه، نطفه و زمین اشاره شده است.

پراکندگی آیات آفرینش در قرآن

بر خلاف تورات که روال خطی دارد و به ترتیب حوادث را آورده، در قرآن همه آیات آفرینش پراکنده است و تکرارهای فراوانی هم در سوره های مختلف انجام گرفته است.

تکرار و تاکید بر ماده اولیه ساخت انسان

تکرار های فراوان بر ماده اولیه ساخت انسان در قرآن برای تاکید بر قدرت خداوند است و جنبه انذار و تعلیم دارد.

حوا

تورات مقام آدم حوا را یکی نمی داند به همین دلیل می گوید خداوند وقتی آدم را آفرید و او را بر موجودات برتری داد همه موجودات را توسط او نامگذاری کرد و سپس حوا را آفرید؛ و حوا در این کارهای نقشی نداشته و تنها برای تنهایی آدم فریده شده و حتی گناه خوردن از درخت ممنوعه نیز به و نسبت داده می شود. ولی در قرآن چنین نیست و آدم و حوا هر دو با هم فریب می خورند و هیچکدام مستثنا نمی شوند و درباره خلقت جداگانه ادم نیز بحثی مانند تورات نشده و به اجمال گفته از جنس خود او ساخته شده است.

درخت ممنوعه

درختی که خداوند آدم را از آن منع کرد درخت معرفت است یعنی خداوند نمی خواهد انسان دانا شود ولی در قرآن تنها به ذکر درخت اکتفا شده و نوع آن مشخص نمی شود و گویا تنها نهی از آن مورد نظر است که موجب نافرمانی می شود.

منابع

۱. احسانی، کیوان و محمدی، زهرا (۱۳۹۴) خلقت آدم و حوا در قرآن و تورات، نشریه بینات، ش ۸۸، صص ۱۷-۳۴
۲. امین، سیده نصرت (۱۳۶۱) مخزن العرفان در تفسیر قرآن، تهران: نهضت زنان مسلمان
۳. تیسن، هنری (۱۳۵۶) الهیات مسیحی، ترجمه طاطه وس میکائیلیان، بی جا، انتشارات حیات ابدی.
۴. سبحانی، جعفر (۱۳۸۲) منشور جاوید، ج ۱۱، قم: موسسه امام صادق.
۵. کتاب مقدس عهد عتیق (۱۹۲۵م) ترجمه از زبانهای اصلی عبرانی و کلدانی و یونانی، بنفقه جماعت مشهور به بریتش و فورین بیبل سوسائیتی دارالسلطنه لندن.
۶. کهن، رابا (۱۳۵۰) گنجینه ای از تلمود، ترجمه امیر فریدون گرگانی، تهران: چاپخانه زیبا.
۷. ماسون، دنیز (۱۳۸۵) قرآن و کتاب مقدس درونمایه های مشترک، ترجمه فاطمه سادات تهامی، تهران: دفتر پژوهش و نشر سهروردی.
۸. مستملی بخاری، اسماعیل (۱۲۶۳) شرح التعریف لمذهب التصوف، ۵جلد، تهران، انتشارات اساطیر -
۹. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴) تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۱۰. میبیدی، رشیدالدین (۱۳۷۱) کشف الاسرار و عده الابرار، چ ۵، تهران: امیر کبیر.